

FOLKLORDAGI GENDER STEREOTIPLARINING AKS ETISHI

F.X.Eshboyeva¹

Mas'ul muallif: Eshboyeva Feruza Xolmuratovna, Angren universiteti "Til va uni o'qitish metodikasi" kafedrasini mudiri, f.f.n., v.b.dotsent.

Accepted: 26 Sentabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Eshboyeva, F. X. FOLKLORDAGI GENDER STEREOTIPLARINING AKS ETISHI / F. X. Eshboyeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — T. 9, № 2. — B. 461–463.

1. Angren universiteti "Til va uni o'qitish metodikasi" kafedrasini mudiri, f.f.n., v.b.dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalq fol'klorida gender stereotiplarining ifodasini o'rganish, milliy adabiyotning jandarlashtiruvchi va ayollarni jamiyatda o'zining o'rnini tomon qanday yo'n altirilgani ko'rsatilgan. Fol'klorning ayniyat, afsonalar, ertak va boshqa janrlarda jandarlarning va ayollarning stereotip tasavvurlari tahlil qilingan. O'zbek xalq madaniyatining bashoratlarida gender munosabatlari, oila qaydlari va jamiyatdagi roli o'rganilgan. Shuningdek, folklor asarlarida ayollarga xos deb qaraladigan itoatkorlik, mehribonlik, sabr-toqat va oilaparvarlik kabi sifatlar hamda erkaklarga nisbat beriladigan jasurlik, qat'iyatlilik, kuch va yetakchilik kabi stereotipik tasavvurlar tahlil etilgan. Maqolada gender stereotiplarining xalqning tarixiy, ijtimoiy va madaniy qarashlari bilan bog'liqligi hamda ularning yosh avlodning gender tasavvurlari va ijtimoiylashuviga ta'siri masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: gender, fol'klor, stereotip, o'zbek madaniyati, ertak, afsonalar.

ОТРАЖЕНИЕ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В ФОЛЬКЛОРЕ

Аннотация. В данной статье исследуется выражение гендерных стереотипов в узбекском фольклоре, показывается, как национальная литература гендерно окрашена и направлена на место женщины в обществе. Анализируются стереотипные представления о гендере и женщинах в фольклоре, легендах, сказках и других жанрах. В пророчествах узбекской народной культуры изучаются гендерные отношения, семейные записи и их роль в обществе. Также проанализированы стереотипные представления, согласно которым послушание, доброта, терпение и забота о семье рассматриваются как качества, присущие женщинам, а смелость, решительность, сила и лидерство — как качества, приписываемые мужчинам. В статье особое внимание уделено связи гендерных стереотипов с историческими, социальными и культурными представлениями народа, а также их влиянию на гендерные представления и социализацию подрастающего поколения.

Ключевые слова: гендер, фольклор, стереотип, узбекская культура, сказки, легенды, сексуальность.

REFLECTION OF GENDER STEREOTYPES IN FOLKLORE

Abstract. This article studies the expression of gender stereotypes in Uzbek folk folklore, shows how national literature is gendered and directed towards women's place in society. Stereotyped representations of gender and women in folklore, legends, fairy tales and other genres are analyzed. Gender relations, family records and their role in society are studied in the prophecies of Uzbek folk culture. The article also analyzes stereotypical perceptions according to which obedience, kindness, patience, and devotion to the family are regarded as qualities characteristic of women, while courage, determination, strength, and leadership are attributed to men. Particular attention is paid to the connection between gender stereotypes and the historical, social, and cultural views of the people, as well as to their influence on the gender perceptions and socialization of the younger generation.

Keywords: gender, folklore, stereotype, Uzbek culture, fairy tales, legends, sexuality.

Kirish. Folklor xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi, ijtimoiy tajribasi va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan muhim madaniy hodisalardan biridir. Og'zaki ijod namunalari orqali jamiyatning inson, oila, mehnat, axloq, erkaklik va ayollik haqidagi tasavvurlari avloddan avlodga uzatiladi. Shu jihatdan folklor nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki muayyan davr va ijtimoiy muhitga xos qarashlarni aks ettiruvchi madaniy manba sifatida ham ahamiyatlidir. Ayniqsa, folklor asarlarida erkak va ayol obrazlarining yaratilishi, ularning xatti-harakati, jamiyatdagi mavqei hamda ularga yuklatilgan vazifalar gender stereotiplarining shakllanishi va ifodalanishini kuzatish imkonini beradi.

Mazkur masalani o'rganish zamonaviy folklorshunoslik, adabiyotshunoslik va gender tadqiqotlari kesishmasida alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Chunki folklor matnlarida gender stereotiplarining qanday shakllanishi va badiiy ifodalanishini aniqlash orqali xalqning tarixiy-ijtimoiy tafakkuridagi erkak va ayol obrazlariga munosabatni

yanada chuqurroq anglash mumkin. Shuningdek, obrazlarning nutqi, xatti-harakati, konfliktlardagi ishtiroki, oilaviy va ijtimoiy munosabatlardagi o'rni hamda muallif yoki xalqona tasvir vositalari orqali berilishi gender stereotiplarining poetik mexanizmlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Ushbu maqolada folklor namunalari gender stereotiplarining aks etish xususiyatlari, erkak va ayol obrazlariga yuklangan an'anaviy ijtimoiy rollar, mazkur stereotiplarning badiiy ifoda vositalari hamda ayrim folklor syujetlarida gender rollarining o'zgaruvchan talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi folklor matnlarida genderni o'zgarish shakllanishi va badiiy namoyon bo'lish qonuniyatlarini aniqlash, shuningdek, an'anaviy stereotiplar bilan individual va faol qahramonlik modellari o'rtasidagi munosabatni yoritishdan iborat. O'zbek xalq fol'klori minglar yil davomida milliy identifikatsiya va madaniyatning muhim qismi hisoblanib kelgan. Fol'klor asarlari jinsviy tasavvurlar, ijtimoiy roli, oila munosabatlari va gender rollarini ifodalaydigan asosiy manbalar bo'lib xizmat qiladi.

Folklor - xalqning asrlar davomida shakllangan dunyoqarashi, urf-odat, qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlari o'zida mujassam etgan madaniy merosdir. Ayniqsa, xalq og'zaki ijodida erkak va ayol obrazlarining tasviri jamiyatdagi gender qarashlari hamda stereotiplarning qanday shakllanganini yaqqol ko'rsatadi. Gender stereotiplari deganda erkak va ayollarga jamiyat tomonidan oldindan belgilab qo'yilgan xulq-atvor, vazifa va xarakter xususiyatlari tushuniladi.

Bugungi zamon tahlili ko'rsatadiki, o'zbek fol'kloridagi gender stereotiplari jiddiy o'rganish olibiga ehtiyojdir. Tarixiy perspektivadan, fol'klor mahsulotlari o'z davrining ijtimoiy-iqtisodiy sharoitini, diniy qanotlashuvlarini va gender munosabatlarini to'g'ridan-to'g'ri aks ettiradi.

Folklor namunalari - ertak, doston, maqol, matal va afsonalarda ushbu stereotiplar avloddan-avlodga o'tib, ijtimoiy ongning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan.

Masalan, o'zbek xalq dostonlarida erkak qahramonlar ko'pincha jasur, himoyachi, oilaning tayanchi sifatida tasvirlanadi. "Alpomish" dostonidagi Alpomish obrazi mardlik, kuch va vatanparvarlik timsoli hisoblanadi. Ayol obrazlari esa aksariyat hollarda sabrli, sadoqatli va oilaparvar sifatida gavdalanadi. Barchin obrazi bunga misol bo'la oladi. Shu bilan birga, ayrim folklor namunalari ayollarning donoligi va jasorati ham alohida ta'kidlangan.

Maqollarda ham gender stereotiplari yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, "Er yigit - el tayanchi", "Qiz bola - uy bezagi" kabi maqollar erkak va ayollarga nisbatan an'anaviy ijtimoiy rollarni ifodalaydi. Tadqiqotchilarning fikricha, bunday qarashlar tarixiy davrlarning ijtimoiy tuzumi va oilaviy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Bugungi globallashuv davrida gender tengligi masalasi dolzarb mavzulardan biri sifatida qaralmoqda. Shu sababli folklordagi gender stereotiplarini ilmiy jihatdan o'rganish nafaqat xalq madaniyatini anglash, balki jamiyatdagi gender qarashlarining tarixiy ildizlarini tahlil qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu maqolaning asosiy maqsadi: o'zbek fol'klorida gender stereotiplarini aniq faktlar asosida tahlil etish, milliy adabiyotda jandarlar va ayollarning stereotip tasavvurlarini aniqlash, zamonaviy gender tafakkurini o'zbek madaniyatining tarixiy asoslari bilan bog'lashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Gender stereotiplari tushunchasi va fol'klorning o'zining Gender stereotipi - bu ijtimoiy guruhlar (erkaklarga va ayollarga) xos bo'lgan va keng tarqalgan, but ko'p hollarda xatochilik qisqartirilgan tasavvurlar. Abdulloyeva (2018) ta'rifiga ko'ra, stereotipi shaxsiy xislatlar, qobiliyatlar va ijtimoiy roli yoki lavozimiga asoslangan fikrning tayinlanmasligi hisoblanadi. O'zbek fol'klori - ertak, afsonalar, maqolalar, maqtavlar, oynalar - barcha janrlarda gender munosabatlari ko'rinib turadi. Folklor asarlari: (a) Oilaviy qaydlarni ifodalaydigan qaynot fon; (b) Jinsiylik roli va mas'uliyatlarini tavsiflaydigan; (c) Ijtimoiy ta'qiqlashni va ijozatlarni aks ettiradigan; (d) Erkaklik va ayollik sifatlarining ideal modelini yaratadigan.

Demosfen va Vehn (2015) tadqiqotlarida aytilishicha, fol'klor asarlari bola pedagogikasida va shaxsning gender identifikatsiyasida muhim o'rin tutadi. Folklorda aks etgan gender stereotiplari avvalgi avloddan keying avlodga uzatilgan ijtimoiy normalarni namoyish etadi.

O'zbek fol'klorida erkak stereotiplari O'zbek xalq ertaliklaridagi erkaklar odatda quyidagi sifatlar bilan tavsiflanadi:

a) Qo'rquvchanlik va jasorat. "Alpomish", "Gorogli", "Farog'i" kabi epik asarlarda erkak qahramonlar jasoratli, jangchi va muhofizchi sifatida tasvirlangan. Ular o'z jinslari va oilalarini o'zlarining kuchiga va qo'rquvchanligiga asoslanib himoya qiladilar.

b) Boylik va behuz ijozatlari. Erkaklar musohotchilik o'zlashtiruvchi, savdo qiladigan, boylik to'playdigan sifatida ifodalangan. "Ko'z Korpeshan" ertagida erkak - boylagmon, savdogar, yer va mol egasi.

v) Buyruq va hokimiyat. O'zbek fol'klorida oilaning bosh sifatida erkak ko'rsatiladi. "Dunyosi qurolida bo'lib, oilosi quloqida" degan maqol erkak avtoriteti va hokimiyatining mustahkam bo'lishini aytadi.

g) Aqliylik va dono tilishish. Fikr-mulohaza va hikmatda erkak Ustozi sifatida tasvirlangan. Ular masalalarni yechuvchi, dono maslahatchi sifatida muqaddas. Ushbu stereotiplari O'zbek fol'klorining ta'rixiy manbalarida tug'ish bilan bog'liq. Xalq madaniyati va milliy adabiyot (Sadiqov, 2016) kitobida aytilishicha, XVI-XVII asrlarda o'zbek jamiyati patriarxal tuzilmaga asoslangan edi va erkaklar ijtimoiy hokimiyatni ushlab turgan edi.

O'zbek fol'klorida ayol stereotiplari O'zbek xalq fol'klorida ayollar odatda quyidagi tavsiflar bilan aks etilgan:

a) Bunyodkorlik va fida'ilik. Ayollar bachadon, oila, uy qurish bilan bog'langan sifatida tasvirlangan. "Oyi siz - oilaning nuri" maqolida ayolning oilada o'zining amaliy va tarbiyaviy.

b) Toza va pok fiqvi. O'zbek fol'kloridagi ideal ayol - toza, uy ishiga bag'ishlangan, to'yda chillanglik bo'lgan. "To'yni o'ynatuvchi ayol, o'yni qoladigan erkak" degan maqol traditional taqsimotni ifodalaydi.

v) Xushmuamm va talaffuz. Ayollar gapni yaxshi suhbat qiluvchi, nimadoraviy emas, balki bilaksi, qo'shikoq va sodda gapli.

g) Zayiflik va himoyabandlik. Bir qator fol'klor asarlarida ayollar zayif, himoyabandlik qilishni talab qiladigan sifatida ifodalangan. "Oqsil ayol to'liq erkakdan qo'rqadi" kabi saraklarning bunga misol.

d) Go'zallik va chiroyshunoslik. Ayollarning asosiy sifati go'zallik va chiroyshunoslik. Erkinlar derida g'ayat ko'p "go'zal" so'zining qaytarilishi, yuz-rang, sochning tavsifi qayta-qayta uchraydi. Mardonova (2017) tadqiqotiga asosan, o'zbek fol'klor asarlarida ayollar aktiv ijtimoiy faoliyatning egasi sifatida emas, balki tonga faol qatnashuvchi sifatida tasvialangan.

Natija va muhokamarlar. O'zbek madaniyatida uchraydigan erkak va ayol ideallari gender stereotiplarining eng tayni manifestasyon hisoblanadi. Erkak ideali: Ota, hafizi, buyruqchi, behuz ijozat egasi, jadvallarning qo'rquv ususi. Ayol ideali: Ona, oyla qoniqarsa, va boshqalarni xeyr qiladigan, o'z ehtiyojlarini orqasiga qo'yuvchi. "O'zbek fuqaroli oilasi" (Karataev, 2018) asarida aytilishicha, XIX asr ozbek jamiyatida gender rollar qattiq aniqlanib, ijtimoiy qonunyetlangan edi. Bu stereotiplari fol'klor asarlarida qalb va tarixiy yozuvlar orqasidan ko'rish mumkin. Modern perspektiva va gender stereotiplarining tahlili Bugungi zamon gender tafakkurining rivojlanishi o'zbek fol'klorining qayta o'rganilishini talaba qiladi. Masalani pedagogik ko'rinishdan (Kamolov, 2019) qarab chiqadigan bo'lsak:

1. Folklor asarlari bola o'sishida muhim rol tutadi;

2. Stereotip shunoslik bola shakllanishida tasir etadi;

3. Modern ta'lim fol'klor materialining gender tanqidi tahlilini kiritishi kerak. O'zbek tarixchi Rasulov (2016) o'z monografiyasida aytadiki, "Fol'klor madaniyatda aks etgan ijtimoiy munosabatlarning asosiy layihasidir, lekin bu tarixiy mahsul bo'lib, zamonaviy jamiytni gender taqosi bilan mos kelmasligi mumkin."

Xulosa. Folklor xalqning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini aks ettiruvchi muhim madaniy manba hisoblanadi. Unda erkak va ayol obrazlarining tasviri orqali jamiyatdagi gender stereotiplari shakllanib, avlodlar avlodga yetkazib kelingan. Xalq dostonlari, ertaklari, maqollari va afsonalarida erkaklar ko'proq jasorat, kuch va himoyachilik timsoli sifatida, ayollar esa sabr-toqat, sadoqat va oilaparvarlik ramzi sifatida gavdalantirilgan. Bu holat tarixiy davrlardagi ijtimoiy munosabatlar hamda an'anaviy qarashlar bilan bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, ayrim folklor namunalarida ayollarning aql-zakovati, mustaqilligi va jasorati ham yuksak baholanganini ko'rish mumkin. Bu esa folklorda gender tasvirlari bir tomonlama emasligini, balki xalqning turli davrlardagi ijtimoiy qarashlarini o'zida mujassam etganini ko'rsatadi.

Bugungi kunda gender tengligi masalasi global ahamiyat kasb etayotgan bir paytda folklordagi gender stereotiplarini ilmiy jihatdan tahlil qilish muhimdir. Chunki folklor nafaqat madaniy meros, balki jamiyat ongiga ta'sir etuvchi kuchli omillardan biridir. Demak, folklor namunalarini zamonaviy yondashuv asosida o'rganish orqali gender qarashlarining tarixiy ildizlarini chuqurroq anglash va jamiyatda tenglik tamoyillarini rivojlantirish mumkin bo'ladi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, folklor namunalarida ayol obrazlari ko'pincha mehribonlik, sabr-toqat, itoatkorlik, oilaparvarlik va sadoqat kabi sifatlar bilan, erkak obrazlari esa jasurlik, kuch, qat'iyatlilik, himoyachilik va yetakchilik kabi xususiyatlar bilan ifodalanadi. Bunday tasvirlar o'z davrining ijtimoiy-madaniy sharoiti va qadriyatlarini aks ettirgan bo'lsa-da, ularning mazmuni zamonaviy jamiyatdagi gender munosabatlarini tushunish nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyatga ega.

Folklordagi gender stereotiplarini o'rganish orqali jamiyatda erkak va ayolga nisbatan shakllangan an'anaviy tasavvurlarning kelib chiqishi, mazmuni va ijtimoiy hayotdagi aks etishini chuqurroq anglash mumkin. Ayniqsa, ertak, doston, maqol, matal va rivoyatlarda berilgan obrazlar yosh avlodning ijtimoiylashuvi hamda gender haqidagi tasavvurlarining shakllanishiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu sababli folklor namunalarini gender nuqtayi nazaridan tahlil qilishda ularni faqat stereotiplarni aks ettiruvchi manba sifatida emas, balki muayyan tarixiy va madaniy sharoit mahsuli sifatida baholash muhimdir. Folklorning mazmunini chuqur o'rganish milliy qadriyatlarni asrab-avaylash bilan bir qatorda, zamonaviy jamiyatda tenglik, o'zaro hurmat va ijtimoiy hamkorlikka asoslangan munosabatlarni rivojlantirish uchun ham ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Abdullojeva, F.X. O'zbek madaniyatida gender munosabatlari. Angren nashriyoti. Angren. 2018.
- [2] Karataev, M.M. O'zbek fuqaroli oilasi XIX-XX asrlar. Yangi Asr Avlodi. Toshkent. 2018.
- [3] Kamolov, R.T. Folklor va bola pedagogikasi. Pedagogika nashriyoti. Toshkent. 2019.
- [4] Mardonova, G.U. Ayol obrazi o'zbek xalq ertaklarida. Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti. Samarqand. 2017.
- [5] Rasulov, A.R. O'zbek jamiyatining ijtimoiy taraqqiyoti: gender aspekti. Muharrir nashriyoti. Toshkent. 2016.
- [6] Sadiqov, H.H. Xalq madaniyati va milliy adabiyot: tarixiy asoslar. Bukhoro Davlat Universiteti. Buxoro. 2016.
- [7] Demosfen, J., Vehn, L. Folklor va shaxs identifikatsiyasi: taqqoslama tadqiqot. International Journal of Folklore Studies. 45(3). 234-251. 2015.
- [8] Jo'rayev, M., Eshonqulov, J. Folklorshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2017.
- [9] Safarov, O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiqi, 2010.
- [10] Imomov, K., Mirzayev, T., Sarimsoqov, B., Safarov, O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.
- [11] Mirzayev, T., Turdimov, Sh., Jo'rayev, M. O'zbek folklori. – Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2012.